

„Az egészen ott voltunk” – az *egész* grammatikalizációja

Bende-Farkas Ágnes

1. Bevezetés

Ennek a munkának a kiindulópontja az Erdélyben és a Moldovában előforduló *az egészen*, amely a standard *mind*, *mindnyájan* szinonimájaként használatos, és amely nem része a sztenderd regiszternek.¹

(1) *Megérkeztünk az egészen*

A cikkben megmutatjuk, hogy *az egészen* egy hosszú grammatikalizációs folyamat végállomása. Ez a folyamat több nyelv történetében, illetve a latinról az újlatin nyelvekre történő átmenet esetében is adatolt: egy ’egész’, ’teljes’, ’ép’ jelentésű melléknév ’mind’, ’minden’ jelentésű operátorként értelmeződik újra (Haspelmath 1995). A magyar *egész* történetében két tényező érdemel kitüntetett figyelmet: 1. Az *egész* melléknév mellett a belőle képzett határozószók is (*egészben*, *egészen*, *egészlen*) aktív szerepet játszottak a grammatikalizációs folyamatban. 2. Az *egész* grammatikalizációja számos ösvény mentén zajlott. Ezek a folyamatok nem korlátozódtak Erdélyre és Moldovára: a legtöbb változásnak legalább a kezdeti szakasza az egész magyar nyelvterületre jellemző.

Az *egész* grammatikalizációs útvonala kezdetének az nevezhető, amikor kollektív vagy absztrakt entitást jelölő főnévhez társul (’teljes’ értelmezéssel). Ez az *egész* nyelvterületre jellemző, az ómagyar kortól kezdve:

(2) *En kedeeg azt mondom **mind egez** embori nemzetnek kepeben* (Piry-h.)

A XVII. század első felétől adatolható Erdélyben az *egész* és a megszámlálható főnevek kapcsolata. A (3)-as példában található *az egész* már determinánsnak

Balogné Bérces Katalin – Hegedüs Attila – Pintér Lilla (szerk.) 2020. *Nyelvelmélet és diakronia 4*. PPKÉ BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest – Piliscsaba. 11–29.

¹ Az erdélyi sztenderd normatudat szerint *az egészen* kerülendő. Érdekes módon az azonos szerkezetű *az összesen* viszont elfogadhatónak minősül (l. még Schvarcz 2019).

nevezhető, és a *minden* vagy *az összes* szinonimájának tekinthető. A moldvai nyelvváltozatban és az erdélyi nyelvjárásokban ma is találkozni a determinánsi szerepű, megszámlálható főnévhez járuló *az egész*-szel.

- (3) *Az Egez Istallokott zekerzentt* vgy *Czinaltassa hogy mind Egy vegb(en)*
legyen (Bethlen Gábor utasításai, 1623; EMSzT)
- (4) a. *Az egész politikus szereti a pénzt* (ÁN, Csángó workshop, NyTI)
b. *Én megmutatom az egész ruháinkat* (Diószegi 2002: 96)

A (3) és (4) alatt példákban bemutatott szerkezet és a neki tulajdonított értelmezés megjelenésével az *egész* hivatalos története lezártnak tekinthető. Az, hogy az *az egész* felveheti a számnevekhez, determinánsokhoz járuló *-n* ragot, voltaképpen csak logikus következménye egy korábbi grammatikalizációs folyamatnak.

A melléknév → determináns átmenettel párhuzamosan azonban az *egész* határozói használata is figyelmet érdemel. Az alábbi példa Erdélyhez kötődik ugyan, de a jelenség az egész nyelvterületre jellemző.

- (5) *egészen 's nem csak rész szerint veszünk el*
(1659 Borb II; követi jelentés Konstantinápolyból; EMSzT)

Az *egész* grammatikalizációjának újabb, harmadik útvonalát az jellemzi, hogy átveszi az ómagyar kori *mind* helyét bizonyos ontológiai kategóriájú kifejezéseknél (tér, hely, idő, események vagy skálák fokozatai). Ez a csere az egész nyelvterületre jellemző. Azaz, a (6)-oshoz hasonló esetekben a mai magyarban a *mind* helyett (*az*) *egész* vagy *egészen* szerepel:

- (6) *az ev kjaltassok mjnd menyozagiglan fel halljk vala* (MargLeg 41v)

Az *egész* grammatikalizációja tehát több útvonal mentén zajlott, ami új vonás az eddigi „egyvágányú” elméletekhez képest. Ezek a folyamatok az egész nyelvterületen legalábbis megindultak – ami erdélyi és moldvai specialitás az *az egész* determinánsi használata megszámlálható főnevekkel, és az *-n* raggal való ellátása.

A dolgozatban az 'egész' jelentésű szavak grammatikalizációs modelljének bemutatása (3. rész) után bemutatjuk a magyar *egész*re és a belőle képzett határozószókra vonatkozó adatokat (4. és 5. rész). Az 6. részben felvázoljuk a grammatikalizációs útvonalakat, majd felvetünk néhány nyitott kérdést.

2. Előjáróban: *az egészen ott voltunk*

Az *egész* grammatikalizációjának talán a legszembetűnőbb jele a modális-esszivi-vuszi raggal ellátott *az egészen*, amely az erdélyi és moldvai magyar beszédet, a spontán beszédet rögzítő szövegeket (interjú, oral history), és újabban az internetes regisztert jellemzi.

Az egészen a mind, mindnyájan, mindannyian szinonimájának tekinthető. Az itt bemutatott példákban *az egészen* egy, a diskurzusban korábban bevezetett kollektív entitásra utal vissza, mint a (7)-es vagy a (8)-as példában, vagy egy deiktikusan adott csoportra vonatkozik, mint a (9)-es példa esetében.

- (7) *Amikor Brassóba értünk, harminc–negyven fős csapat lettünk... Este a szentgyörgyi vonaton egy fülkében ültünk az egészen.*
(Gergely Edó blogja, edo.transindex.ro, 2012. május 3.)
- (8) [A Szomszédnéni főkolompasai] *ők Peti, Robi és Tomi, és az egészen egy kis szobában laknak.*
(A Szomszédnéni Produkciós Iroda ismét támad, transindex.ro, 2002. március 7.)
- (9) „Olyan jó érzés, hogy *az egészen* együtt vagyunk!” *súgta oda egy távolabbról érkező munkatárs.*
(Riport egy munkahelyi ünnepségről, szekelyhon.ro, 2015. október 26.)

Az alábbi felvidéki példa mutatja, hogy *az egészen* nem kizárólag erdélyi vagy moldvai specialitás. (Egyelőre ez az egyetlen nem erdélyi vagy moldovai adat.)

- (10) *Nagymama oszt viszajöt karácsonykor is, it ültünk az egészen.*
(L. Juhász 2002: 160)

Az *-n* rag számnevekhez, determinánsokhoz járul:

- (11) *Hárman/A legtöbben/Valamennyien énekeltek.*

Az *-n* ragos kifejezéseknek élő individuumokra kell vonatkozniuk, és csak alanyi szerepük lehet (kivéve, amikor predikatív helyzetben fordulnak elő).

- (12) a. ???*A polcon a könyvek **hárman** voltak.*
b. ***Hárman** megbuktak.*
c. **A tanár megbuktatott **hárman**t.*

A szakirodalomban nincs egyetértés sem az *-n* rag státuszát, sem a szemantikáját illetően. Csirmaz–Szabolcsi (2012) szerint a számnevekhez járuló *-n* azonos a módhatározó ragjával (az *-n* tehát alulspecifikált lenne). Ugyancsak Csirmaz–Szabolcsi (2012) szerint az *-n* kvantorból predikátumot állít elő. Az alábbi példában a *hárman* illetve a *sokan* az alanynak egy bizonyos tulajdonságot tulajdonít.

- (13) *A diákok **hárman/sokan** voltak.*

Schvarcz (2019) szerint az *-n* rag úgynevezett modális-esszivijszi rag, amelynek bemenete egy mennyiség (illetve, egy halmazok közötti reláció), kimenete pedig az adott számossággal (illetve tulajdonsággal) rendelkező kollektív individuum.

(14) *Hárman* eljöttek, *ötten* pedig otthon maradtak.

Ennek a munkának a keretében nincs mód sem e két javaslat részletes egybevetésére, sem pedig saját javaslat kidolgozására. A továbbiakban az *-n* ragot modális-esszivijszinak fogjuk tekinteni, és azt a jelentését tekintjük elsődlegesnek, amely egy mennyiségnek (illetve relációnak) megfelelteti a kontextuálisan neki megfelelő kollektív individuumot.

Az *-n* modális-esszivijszi ragnak a diakronia szempontjából releváns tulajdonsága, hogy számnévhez, illetve determinánshoz járul. Az *egész* grammatikalizációját illetően tehát az a predikció tehető, hogy az *egész*-nek determinánshoz kellett újraértelmeződnie ahhoz, hogy ezt a ragot egyáltalán felvehesse.

3. Az *egészből mind*: egy diakrón tendencia

Haspelmath (1995) szerint az *All* ('mind') értelmezésű operátorok több nyelvben visszavezethetők egy 'teljes', 'egész', 'ép' jelentésű melléknévre. A latin *totus* 'egész' utóda például az újlatin nyelvekben 'mind', 'minden' jelentésű operátor. A fordulópontot Haspelmath szerint az jelenti, amikor a *totus* leszármasztja többes számú főnévhez járulva már nem azt jelenti, hogy 'egész'. A (15) alatti latin példában a *tot(a)* melléknév jelentése 'egész', még a (15b) alatti mondatban is, ahol többes számú főnévhez járul. A (16) alatti román példákban a többes számú főnévhez járuló *toți-toate* már azt jelenti, hogy 'minden', 'mindegyik'. A (16a) alatti főnévi kifejezés többes számú megfelelője tehát nem a (16b), hanem a (16c), amely az *întreg* 'egész' melléknévet tartalmazza.

(15) a. *cui senatus tot-am re-m publica-m commiserat*(latin)
akinek szenátus egész-ACCdolog-ACC közös-ACC rábízta
'akire a szenátus az egész államot rábízta' (Cic.Mil. 23, 61)

b. *Pervigilat noct-es tot-as*
Virraszt éjszaka-ACC.PL egész-ACC.PL
'Egész éjszakákat átvirraszt' (Plaut.Aul. 1,1, 33)

(Haspelmath 1995: 365 [1a–b])

(16) a. *Toat-ă noapte-a* (román)
Egész-FEM éjszaka-DEFART.FEM.SG
'Egész éjszaka'

b. *Toat-e nopt-i-le*
Minden-PL.FEM éjszaka-PL-DEFART.FEM.SG
'Mindegyik éjszaka'

- c. *Nopt-i* *întreg-i*
 Éjszaka-PL egész-PL
 ’Egész éjszakák’ (Több éjszaka egész időtartama)

A *totus* evolúciójához hasonlóan az ógörög *hólos* ’egész’ leszármazottja az újgörögben *ólos* ’mind’:

- (17) *hólēn tēn hēméran* *hólous oíkous* (ógörög)
 egész a nap egész családok
 ’egész nap’ ’egész családok’
 (Haspelmath 1995: 365 [3])

- (18) *óli tí méra* *óla tá spítia* (újgörög)
 egész a nap mind a házak
 ’egész nap’ ’az összes ház’
 (Haspelmath 1995: 365 [4])

A mai német nyelvben is megfigyelhető egy hasonló grammatikalizációs folyamat: ha a *ganz* ’egész’ melléknév többes számú főnévhez járul, akkor átértelmezhető ’mind’, ’minden’ jelentésű kvantorként. A (19) alattihoz hasonló példák nem tartoznak a nyelvi sztenderdhez, de az általunk megkérdezett anyanyelvi beszélők érthetőnek minősítették őket.

- (19) a. *Wer hat denn die ganz-en Punkt-e hier gemalt?* (német)
 Ki PERF.AUX hát a.PL egész-PL pont-PL ide festett
 ’Ki festette ide mindezeket a pontokat?’
 b. *Die ganz-en Tasse-n sind verschwunden!*
 A.PL egész-PL csésze-PL PERF.AUX eltűnt
 ’Az összes csésze eltűnt!’ (Haspelmath 1995: 366 [6a–b])

A fordulópontot Haspelmath és az általa ismertetett adatok tanúsága szerint az jelenti, amikor a melléknév/operátor többes számú alakja többes számú főnévhez járul, és melléknév helyett kvantorként értelmeződik. Azaz nem a főnév jelölétének valamely tulajdonságát fejezi ki, hanem végigfut a főnév jelölétének megfelelő halmazon, úgy, hogy a halmaz minden elemére igaznak kell lennie a mondat állítmányi részének.

- (20) Latin: *noctes totas* ’egész éjszakák’
 Francia: *toutes les nuits* / Román: *toate nopțile* ’mindegyik éjszaka’

A magyar nyelvben a jelzői szerepű melléknévnek nincs többes száma; sőt, determinánsok után a főnév sincs többes számban, kivéve a történeti vagy nyelvjárási adatokra jellemző ingadozásokat (*minden katona – minden katonák*). A változás megtörténtét tehát jelezheti ugyan többes számú főnév jelenléte, de (különösen

frissebb adatoknál) az egész mondat jelentéséből lehet következtetni arra, hogy *az egész* 'mind', 'az összes' jelentéssel értendő.

(21) *az egész istálló(k)*

A Haspelmath által tárgyalt grammatikalizációs folyamatok kiváltó okait nem ismerjük. A mai német nyelvben megindult spontán folyamat feltehetőleg belső fejlemény. A magyar *egész* esetében azonban felmerülhet a román hatás kérdése, a román *tot-toți* jelenléte és potenciális analógiás hatása, valamint az erdélyi és a moldovai beszélők kétnyelvűsége miatt.

Az ómagyar kori adatok azt mutatják, hogy az *egész* grammatikalizációjának kezdeti szakaszai az egész nyelvterületet jellemzik. Ezekben a szakaszokban, ahogyan a 4. és 5. részben látható lesz, az 'egészséges' jelentés mellett megjelenik a 'kollektív vagy absztrakt entitás egésze' értelmezés is, amihez a további diskurzusban disztributív olvasat járulhat. Az *egész*-ből képzett határozószók 'egészségesen' jelentése mellett megjelenik a 'teljes egészében' értelmezés is. A román nyelv tehát legfeljebb elősegítette a további szakaszok megjelenését ennek a folyamatnak a során, és megerősítette az *az egész* determinánsi használatát megszámlálható főnevekkel (azaz *az egész istállók*, *az egész politikus* alakú főnévi csoportok román hatásra őrződhetnek meg a mai erdélyi, moldovai beszélőknél). Ezt a hipotézist erősítik a 4. részben bemutatott, Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régióból származó adatok, ahol a román nyelvi hatás feltehetően gyengébb volt, mint Erdélyben vagy Moldovában.²

4. Az egész a magyar nyelvtörténetben

4.1. Kódexek, levelek

4.1.1. Melléknevek

A TESz szerint *az egész* eredeti jelentése 'egészséges' (Benkő 1967):

(22) *De mert akoron **egesz** barátok es betegek nagy vjgasagual elnek uala*
(JókK 91)

Az ómagyar korban megjelenik már a 'teljes', 'összes', 'egy kollektív individuum egésze' értelmezés (ugyancsak a TESz szerint):

(23) *En kedeeg azt mondom **mind egész** embõri nemzetnek kepeben...* (Piry-h.)

² A cikk végső változatának megírásakor fedeztük fel, hogy a nagyváradi születésű Pázmány Péter írásaiban is megtalálható *az egész* mint megszámlálható főnevek determinánsa. Itt csak jelezzük ezt a megfigyelést, következményeit érdemben tárgyalni nem tudjuk.

(i) *a. azt nemcsak a láthatandó ekléziárúl kell érteni; hanem **az egész** választottakrúl...*

(Pázmány 76.o.)

b. *Kitetszik **az egész** egyházi históriák ... folyásából*

(Pázmány 270. o.)

Az ómagyar korban íródott levelekben is megjelenik a kollektív individuumot jelölő főnévhez járuló *(az) egész*. Újdonságot jelent, hogy az első, kollektív értelmezésű előfordulás után a szövegben megjelenhet a disztributív olvasat, a korábbiakban bevezetett kollektív entitás részei fölötti kvantifikációval.

(24) *Ez level adassek barthvan az egress tanacznak nekem vraymnak ess somsj-dimnak.*

(Levelek, 1530, Tarczay János a bártfai tanácsnak. 94. levél)

4.1.2. Határozószók

Az *egész*-ből képzett határozószók jelentése is változást mutat: az *egészen* eredeti jelentése 'egészségesen', ahogyan a (25) alatti példából is látható. (A (25)-ös mondat diskurzuselőzménye: Szent Margit látja a templomban összegyűlt rengeteg beteget, és így szól magában:)

(25) *halat adok az en teremtemnek ... engemet egezen teremtet. es mjnd ez may napyk egezen fel neuelt.* (MargLeg 30r/59)

Az *egészen* előfordulhatott 'teljesen', 'maradéktalanul' értelmezéssel is. A (26) alatti mondat egyik olvasata szerint az *egészen* a víz két partja közötti szakaszra vonatkozik. A másik olvasat szerint az *egészen* frater Bernald állapotára vonatkozik: az angyal épségben vitte át a vízén.

(26) *(az angyal) kezett foguan frater Bernaldot zemnek egy pýllontasaban az vyznek mas felere egezen uette.* (JókK 19)

Az *egészlen* határozószó jelentése 'egészen', 'teljes egészében'.

(27) *Mert nem csak tjedet beusegest adad es cristusnak zerelmjert egezen el oztad...* (JókK 24)

(28) *(a vitatott vagyomból) farkas vram Rezedeth Belewlew kj wegjed, es Thjzthan Egezen lossonczy Isthwan wramnak Bjrnja Engegyed* (Levelek, 1540, Ítéletlevél Losonczy István és Csapy Farkas perében, 201. levél)

A (27) alatti mondat fontos jellemzője, hogy a határozószó nemcsak az adakozás eseményére vonatkozhat, hanem magára a tárgyra is. (Ugyanezt láthatjuk a később keletkezett levél szövegében, a (28)-as példában.) Pontosabban, ha igaz, hogy valaki teljesen, egészen szétosztotta a vagyont, akkor igaz az is, hogy a teljes, az egész vagyont szétosztotta. Azaz, az eseményre vonatkozó olvasatnak logikai következménye a tárgyra vonatkozó olvasat. Feltételezésünk szerint az *egész* melléknév jelentésváltozását megerősítette a belőle kialakult határozószók változása.

4.2. Erdély, a XVI. század második felétől

4.2.1. Az egész mint determináns

Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár (EMSZT) az *egész*-nek nem kevesebb, mint nyolc értelmezését különíti el.³ Az *egész* grammatikalizációjának egyik állomását jelenti a '(hiánytalan) közösségnek vett/tekintett' értelmezés. Az ide tartozó példákban ugyanis az *egész* kollektív individuumot jelölő főnevekhez járult, kollektív olvasattal. A szöveg folytatásában azonban ugyanazon kollektív individuumra vonatkozhatott disztributív olvasat is.

- (29) a. *egyiz waros kypyben paranchiolattal hywanak mynket* (Dés DLt 184)
 b. *Teczet eo kegmeknek egez warossul hogy semmy wetast (újítást) ne(m) kellene chyelekedny ...* (1579, Kv TanJk V/3 189b)
 c. *myg mynd az egiz nima az patociak es poliakek rizire fel ozlana* (1579, Néma SzD; Told. 31/1)
 d. *Megh ertettek eo kgmek egész varosul biro vramtol be gyelolesnek okat* (1579 Kv; TanJk I/1. 404)

Az erdélyi levéltári adatok szerint a XVII. század elejétől kell számolni az *egész* 'mind', 'minden', 'az összes' jelentésével. A példák szerint ebben az értelmezésben az *egész* többes számú megszámlálható főnevekhez járult. Ugyanebben az időszakban válhatott kötelezővé a határozott névelő az *egész* előtt. (A (32a) példában a *csaknem* módosító jelenléte megőrizhette a korábbi, névelőtlen alakot.)

- (30) *Az Egez Istallokott zekerzentt vgy Czinaltassa hogy mind Egy vegb(en) legyen* (Bethlen Gábor utasításai, 1623; EMSzT)
- (31) a. *nem vgy mint annak elötte, hanem ruttyat gyalazatos azokkal, az egész Iffiu Mestereket illetuen* (1639/1650; Kv; ÖCJk)
 b. *mindnyaja(n) az egész Atyafiak kepekb(en) azon Testamentumnak minden részeiben contradicalnak* (Kv; TJK VIII/11. 112)
 c. *az szüretre hunak oda alá mind az egész Atyafiak* (1681 Körtvélyfája MT; Bál 1)
- (32) a. *ittenis azonn nyavalya annyira el hatalmazott, hogy tsaknem egész Városi Embereink Cselédestől abban fetrengenek* (1730 Kv; Ks)
 b. *az egész véreket [rokonokat] legitime meg kinaltatta (h)ogy vegyék meg, mert... közelebb akar magának venni (birtokot)* (1733 Ap. 4 Apor Péter lev.)
 c. *Ha az erdélyi főgenerális elesett, az erdélyi egész vármegyéket az fejérvári főispán igazgatta harczon* (1736 MetTr 411)

³ Az EMSZT az *egész*-nek ezeket az előfordulásait a melléknév kategóriájába sorolja, jóllehet ezek közül ma több alosztály is determinánsként elemződnék.

- (33) a. *Kereszturi Krisztina Kis Asszony vévé maga részére az mostani Curia(na)k Nap nyugot felöll valo részét **Egész** rajta lévő épületekkel*
(Náznánfv. MT; Berz. 13. IV/1)
- b. ***Ezen** eddig describált **egész** épületek ... alnak készülendó félben vakolatlan in Ruderibus*
(1746 Branyicska H; JHb LXXI 2. 23)

Mikes Kelemen írásaiban is megjelenik a 'minden', 'összes' értelmű *az egész*. Az alábbi példák a Törökországi levelekből valók. Figyelemre méltó a (34b) példa, ahol a *mind egészen* jelentése 'összesen'. A (35c) példa érdekessége, hogy *az egész* megszámlálható és kollektív individuomot jelölő főnévvel egyaránt előfordul benne (*az egész attyák, az egész szerzet*).

- (34) a. *már el küldöttének oda, kik szállásokat foglallyanak, **az egész** bujdoso magyarok számára*
(Mikes 25.o.)
- b. ***mind egészen** 220 rab vonta a gallyát*
(Mikes 26.o.)
- (35) a. ***az egész** bujdoso magyarok itt vannak, kinek kinek itt vagyon el hintve a kenyere*
(Mikes 27.o.)
- b. ***az egész** szállásaink a város szélyin vannak, csak egyet lépem, már a mezőn vagyok.*
(Mikes 27.o.)
- c. ***az egész** attyák azt itélék, hogy **az egész** szerzetet el kel szélyezteni. És jóságokat el kel venni*
(Mikes 68. o.)

4.2.2. Az egész-ből képzett határozószók

Az EMSzT szerint *az egész* látható rag nélkül is lehetett határozószó. Ilyenkor térbeli vagy időbeli szakaszok teljességére vonatkozott:

- (36) a. *az en buzamat **mind egez uegigh** az brózdaja(n) el arattuk*
(1635 Mv; Mv Lt 290. 46b)
- b. *semmi (eső) nem volt **egész** szent Márton napig*
(1580 ETA I, 35BS)
- c. ***egész** tél^{ig} mind tarta a pestis*
(1653 ETA I, 146 NSz)

Az *egészben* határozószó az adatok szerint azt jelentette, hogy 'teljesen':

- (37) a. *egy arkosnak a negyedit **egészben** beirta*
(1736 MetTr 366)
- b. *Romlásban vagyon **egészben** a kis ekléziácskában a templom*
(1755 Unoka MT; ETF 107.24)

A (37a) mondatban a 'beír' ige inkrementális tárgyat vonz, ezért a határozószó az eseményre és a tárgy jelöletére egyaránt érthető. A (37b) mondat esetében is két olvasatról lehet szó: a romlás teljességéből következik a templom egészének le-romlása.

Az *egészen* határozószó 'mindenestül', 'teljesen', 'egészében' értelmezésben volt használatos. Emellett a tárgyorientált olvasatok megléte is jellemzi ezt a kifejezést.

(38) *egészen* 's nem csak rész szerint vesziünk el
(1659 Borb II; követi jelentés Konstantinápolyból; EMSzT)

A (38)-as mondat jelentése: egy adott közösség teljesen elpusztul, tehát minden tagja el fog pusztulni, kivétel nélkül („nem csak rész szerint”).

(39) a. *ha pedig nem tselekedne egészen meg vehessük rajta az tizen harmadfel forintot* (1682 Sz Jk 171)

b. *mind egészen papista az Falu a huva valo ő*
(1772 Kőbölkút K; Bet. 6. Clara nobilis Georgii Kolosvarj conc. (53) vall.)

(40) *Balasi Peter allattya hogj néki Apja Az Szekerből és holmi házbeli eszközből részét egészeszen ki nem adta* (1701 Kissolymos U; Blev.)

A (39a) mondat esetében a tárgyorientált olvasat (a kérdéses összeg egészét megvevesszük) az eseményorientált olvasat következménye. A (39b) mondatban a *mind egészen* egy kollektív entitásra, a falura (pontosabban, a falu lakosságára) vonatkozik, az értelmezés pedig disztributív: minden egyes lakos papista.

Az *egészen* individuumorientált olvasata lehetett alulspecifikált: az alábbi példában az eseményorientált olvasat ('az egészen Dést, a kizárólag Dést illető levelek') mellett két individuumorientált olvasat is megkülönböztethető. Az egyik szerint a Dés város egészét (és vele minden lakosát) illető levelekről van szó. A másik olvasat szerint az összes, Dést illető levélről van szó.

(41) *Nemes Des Varossat egiszszzen* illető Levelek(ne)k számok ekkipen vadnak...
(17. sz. vége, Dés; DLt 509)

A következő mondat individuumorientált olvasata nagyon közel áll a mai Erdélyre és Moldovára jellemző, modális-essziviuzsi *az egészen*-hez, jóllehet a két *egészen* szótári jelentése igencsak eltérő. Feltételezésünk szerint a (42)-eshez hasonló esetek segítették a modális-essziviuzsi *az egészen* megjelenését.

(42) *az orzag gülesere avagy tiszt uramek, vagy v(a)r(me)gye követi Le vigyek az Levelekett egiszszzen* (1682 Felőr SzD; Ks 21. XVII. 12)
Mai magyar: (A követek) elmentek az országgyűlésre **az egészen**.

A középmagyar kori *az egész*-re jellemző tehát a kollektív individuumokkal való előfordulás, valamint Erdélyben a 'minden', 'az összes' értelmezés jelenléte megszámlálható főnevekkel. Kollektív individuumokkal, anyagnevekkel vagy elvont jelentésű főnevekkel *az egész* napjainkban az egész nyelvterületen megtalálható.

A determinánsi *egész* megszámlálható főnevekkel gyakorlatilag csak Erdélyben és Moldovában adatolt.

A melléknév → kollektív individuumok kvázi-determinánsa → atomok halmazának determinánsa átmenet jelenti *az egész* csaknem teljes grammatikalizációs folyamatát. Az utolsó, a középmagyar korszakban nem adatolt szakaszt *az egész* determináns modális-esszivi ragoz alakja képviseli.

Ami *az egész*-ből származó határozószókat illeti, megfigyelhetjük az *egészen* individuumorientált olvasatait, valamint a térbeli, időbeli kifejezésekkel való társulást.

4.3. Példák a mai nyelvhasználatból

A továbbiakban *az egész* és társai XX–XXI. századi (utó)életét mutatjuk be, először moldvai, majd erdélyi példákkal, valamint néhány magyarországi példával, ami jó alkalom, hogy felhívjuk a figyelmet a nyelvjárások közötti szemantikai különbségekre.

4.3.1. Moldvai példák, XXI. század

A moldvai regionális nyelvváltozatból vett példák forrása a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége honlapja (rmpsz.ro, azon belül is a csángó oktatási programra vonatkozó oldalak), valamint az MTA Nyelvtudományi Intézetében 2013-ban megrendezett Csángó workshop dokumentumai és hanganyaga.

Az első példák között találunk determinánst megszámlálható főnévvel, a determinánsi *az egész*-re visszamenő főnévi csoportot, valamint modális-esszivi alakot.

(43) *szombaton az egészen mentünk haza* (Bálint Péterke, Lészped)

(44) *Szerdán csináltunk csapatokat hat-hat gyermekből, és az egész csapatok tanultak, hogy ostorozzanak, húzzanak (lőjenek) a nyilván, késeket üssék belé a földbe* (Bálint Anna Júliánna, Lészped)

(45) *Szombaton elmentünk haza. Megpusztiltuk az egészet és mondtuk, hogy találkozzunk jövőben.* (Bálint Anna Júliánna, Lészped)

2013. márciusában az MTA Nyelvtudományi Intézetében kétnapos műhely keretében találkozott az MGT Sz projektum kutatócsoportja két moldvai adatközlővel (ÁN-vel és GyB-val). Az alábbi adatok a velük folytatott beszélgetésekből valók.

Az alábbi példákban *az egész* megszámlálható főnevek determinánsa, illetve, a determinánsból lett főnévi csoport. A (48)-as mondatban *az egész* akár lebegő kvantornak is tekinthető (*az egészen* zérus morfológiájú párjának).

(46) a. *Az egész politikus szereti a pénzt* (ÁN, File 2)
b. *z egész politikusnak van autója* (ÁN, File 2)

(47) *Böcsülje meg a z**eg**észet, kit ismer* (ÁN, File 5)

(48) *akkor odagyűltek az **eg**ész* (ÁN, File 3)

A következő példák a determinánsi szerepű *az egész* hatóköri lehetőségeit mutatják. Különösen relevánsak a tagadást tartalmazó mondatok.

(49) a. *Egy fán vot az **eg**ész madar* (ÁN, File 2)

'Minden madár egy fán/ugyanazon a fán volt'

b. *Az **eg**ész fán van egy-egy madar* (ÁN, File 2)

'Minden fán van egy-egy madár'

Az egész-et két módon lehet tagadni: a preverbális *az egész*-et megelőző *nem* a konstituenstagadás esete, a posztverbális *az egész* esetében pedig mondattagadásról van szó.

(50) *Nem az **eg**észnek vót a kezibe éveg* (GyB, File 2)

'Nem mindenkinek volt üveg a kezében'

(51) a. *Nem játszottak az **eg**ésszel, de csak az **eg**ész egy-egyvel* (ÁN, File 2)

'Nem játszottak mindegyikkel, de csak mindenki egy-eggyel'

(A képen minden fiúnál van egy labda, és van egy labda, amelyik nem tartozik senkihez)

b. *Nem vett az **eg**ész egy-egy tíz lejt.* (ÁN, File 4)

'Nem mindenki adott (fejenként) tíz lejt'

Az egész a moldvai nyelvváltozatban tehát megszámlálható főnevek determinánsa is lehet, és az univerzális kvantorokra jellemző módon léphet kölcsönhatásra a mondatban előforduló kvantorokkal, illetve operátorokkal. Emellett ebben a nyelvváltozatban is megtalálható a modális-esszivi *az egészen*.

4.3.2. Erdély, Magyarország, XX–XXI. század

A determinánsi szerepű, *az összes*-sel szinonim *az egész* megtalálható a mai erdélyi beszédben is, jóllehet ritkábban, mint a moldvai nyelvváltozatban, és ritkábban, mint a modális-esszivi *az egészen*. A mai Magyarországról is van két példa (Halm Tamás személyes közlése); ezek arról árulkodnak, hogy *az egész* univerzális kvantorként való használata az egész nyelvközösség számára adott lehetőség.

Az első erdélyi példa egy kollektív inviduumra „alkalmazott”, explicit módon megjelölt disztributív olvasat lehetőségét mutatja. A reduplikált *egy-egy*-nek köszönhetően *az egész rokonság* főnévi csoport mintegy menet közben átértelmeződik *minden rokon*-ná.⁴

⁴ Az (52)-es mondatnak van egy másik olvasata is: *A menyem (időnként) kért egy-egy videót az egész rokonságtól*. Ez a mondat igaz, ha létezik legalább két időpont, amikor a rokonság egészétől kértek

(52) *(A menyem) az egész rokonságtól kért egy-egy videót.*

(Útitárs a Kolozsvár–Budapest vonaton, 2018. nyara)

A többi erdélyi példa forrása Diószegi (2002). Ezek a példák nemcsak a disztributív *minden*-nel való rokonságot mutatják, hanem arról is árulkodnak, hogy az erdélyi *az egész* más vonatkozásban, például az anyagnevek vagy mennyiséget jelölő kifejezések tekintetében is eltér a magyarországi használattól.

Az egész megtalálható a minden, az összes szinonimájaként:

(53) *Mikor az egész Magyar utcai szép hóstáti házakat lebontották, ő kacagott*
(Diószegi 2002: 87)

(54) *Én megmutatom az egész ruháinkat* (Diószegi 2002: 96)

Az utolsó három példában megszámlálható főnevek anyagmennyiség jelölőiként értelmeződnek újra:

(55) *Végre Apám elszórta az egész magot* (Diószegi 2002: 55)

(56) *Másnap már kimostam az egész fehér ruhát* (Diószegi 2002: 111)

(57) *felraktuk ott a sötétben jó magasra az egész murkot* (sárgarépat)
(Diószegi 2002: 187)

az egész sárgarépa: az aznap szedett teljes répamennyiség

A fenti példákban a megszámlálható főnév átértelmezésének szükséges feltétele a megszámlálható közös főnevek jelölétének a magyarra jellemző algebrai szerkezete (Chierchia 1998, Tovena 2003). A *répa* főnév jelölete tartalmazza mind az atomokat (az egyes répákat), mind az atomokból alkotott kollektív individuumokat, míg a *répák* jelölete a *répa* jelölete, mínusz az atomok halmaza. (Az angolban és a németben a *carrot* illetve a *Möhre* jelölete az atomok halmaza, a *carrots*-nak vagy a *Möhren*-nek megfelelő halmaz pedig az atomok halmaza plusz a kollektív individuumok halmaza.) Elvben tehát a nem-erdélyi magyar beszélőknek is rendelkezésére állnak az átértelmezéshez szükséges eszközök, a kérdés ekkor az, miért nem élnek vele. Különösen, hogy a határozott névelővel ellátott, jelöletlen számú közös főnevek (*a répa*) a magyarországi beszélők számára is jelenthetnek anyagmennyiséget. Ahogyan egy bíráló megjegyezte, a mennyiségi olvasat hiányáért az *egész* tűnik felelősnek.

Itt kell megemlítenünk, hogy a megszámlálható főnevek atom helyett anyagmennyiségként való értelmezésének megítélése a mai Magyarországon sem egységes. É. Kiss Katalin (személyes közlés) szerint számára (a Tisza–Körös-vidé-

egy videót. A beszélő által ismertett kontextusba (egy bizonyos alkalomra kértek videófelvételeket) nem illeszkedik ez az olvasat, az *egy-egy* tehát a rokonok halmaza fölött disztributál.

ki – keleti – nyelvjárás beszélőjeként) az (57)-es példa elfogadható, de az (55)-ös furcsának minősül. A szintén a Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régióból származó Sarkadi Imre Elveszett paradicsom című drámájából származik az alábbi mondat:

(58) *Egyébként azt ne higgyétek, hogy egyedül darálom meg az egész kávé.*
(Sarkadi 1961)

A fenti mondatban kávészemekből álló mennyiségről van szó. A példa érdekessége, hogy a *kávé* mint anyagnév elsődlegesen a folyadékot jelöli, mint megszámlálható főnév pedig a kávébabot (ritkábban a kávécserjét). Ebben a példában is az történhetett, mint az (55)-ös példa esetében a *mag* közös főnévvel.

A megszámlálható főnévhez járuló, determinánsi szerepű *az egész* volta-képpen hasonló problémát vet fel. Az (59)-es, gyermeknyelvi példa mutatja, hogy a magyarországi beszélők grammatikai eszközei között is megtalálható *az egész* mint megszámlálható főnevek determinánsa, legalábbis az alternatív, a gyermek által később feltehetőleg „kinőtt” lehetőségek szintjén. (Ennek a hipotézisnek az ellenőrzéséhez azonban kiterjedt gyermeknyelvi kutatásokat kellene folytatni.) A (60)-as példát, amely budapesti felnőtt lakostól származik, performanciahibának lehet minősíteni, tudniillik azt, hogy az egyes számú kollektív főnév – a *gyülekezet* – helyett a beszélő többes számú, atomos referenciájú főnevet használ (a performanciahiba lehetőségét ennek a kötetnek az egyik szerkesztője is felvetette), de, hozzátehetjük, ennek az lehet az alapja, hogy *az egész* + megszámlálható főnév kombináció legalább latensen adott.

(59) *az egész mindenki, az egész gyerekek* (4 éves, Budapesten született kisfiú;
Halm Tamás személyes közlése, 2019. január 19.)

(60) *Az antifónát először elénekeljük mi, aztán az egész hívek*
(Templomi karvezető Budapesten; magyarországi születésű;
Halm Tamás személyes közlése, 2019. június 2.)

A (60)-as számú példa *az egész hívek* főnévi csoport miatt furcsának minősül a mai Magyarországon. Ha a *hívek*-et kicseréljük *gyülekezet*-re, azaz, kollektív individuumot jelölő főnévre, a mondat elfogadhatóvá lesz. A gond csupán az, hogy a *gyülekezet* és a *hívek* jelentése levezethető egymásból (a *gyülekezet* a *hívek* halmozásának a szuprémuma). A Tisza–Körös-vidéki nyelvjárás itt is megengedőbbnek tűnik.⁵

(61) Diskurzuselőzmény: négy martalóc közül agyonütnek kettőt.
*A borbíró jött volna, de meglátta az egymásra zuhanó martalócokat,
visszafordult hirtelen, és nem azért borbíró, hogy ne váltson gyorsan*

⁵ Az alábbi idézetre É.Kiss Katalin hívta fel a figyelmünket.

az esze: itt már nincs mit tenni, agyon kell verni a másik kettőt is. Mert vagy az egészet, vagy egyet se.

(Szabó Pál 1962: *Ahogy lehet*)

A (61)-es példában *az egész a mindet, mindegyiket, az összeset* szinonimája, és mint ilyen, feltételezi, hogy *az egész* kombinálódhat megszámlálható főnevekkel is. A Tisza–Körös-vidéki és az erdélyi, moldovai adatok egymáshoz való affinitásának feltárása (elsősorban Tisza–Körös-vidéki adatok gyűjtésével) a jövő feladatai közé tartozik.

További munkánk kiinduló hipotézise lehetne, hogy az elvben általánosan hozzáférhető szemantikai műveletek valójában több korlátozásnak, megszorításnak vannak alávetve, mint azt tisztán matematikai tulajdonságaik indokolnák. Ezek a megszorítások régióként változhatnak.

5. Változás mint kicserélődés

Az egész grammatikalizációjának eddig kevésbé tárgyalt dimenziója a *mind*-del történt helycsere. Erre a folyamatra nem is annyira *az egész*-re vonatkozó adatok, hanem a *mind*-nek (pontosabban, a *mind* bizonyos előfordulásainak) a megritkulása hívja fel a figyelmet.

Az figyelhető meg ugyanis, hogy az ómagyar *mind* helyét átvette *az egész* (vagy valamelyik leszármazottja), különösen térbeli, temporális vagy skaláris kifejezések esetében. Az alábbiakban bemutatunk néhány példát, a *mind*-del társuló kifejezés ontológiai besorolása szerint.

A kollektív entitásokat jelölő főneveknél, főnévi csoportoknál a *mind* helyét átvette *az egész*:

- (62) a. *Audiens autem Herodes rex turbatus est, et omnis Hierosoloma cum illo*
(Vulgata, Máté II:3)
- b. *Haluan ke. Herodes kiral' meg zomorottatec mend ihrlm q vèlè*
(Müncheni kódex 8 va-vb)
- c. *Mikoron kedig ezeket halotta vólna Herodes király, meg haborodéc, és egész Ierusalem o vèle*
(Heltai 1561 A3r)

A *mind*-et felváltotta *az egész(en)*, amikor a társult főnévi kifejezés az alábbi ontológiai osztályok valamelyikébe tartozik:

• Változás szakaszai, fokai:

- (63) a. *Idumea kiralanc tètèmit meg egètte mend hamuiglan* (BécsiK 216)
- b. *& a. t̃plom mend földiglèn letq̃rèttètet* (BécsiK 261)

• Skála végpontja:

- (64) a. *mēd* ȝ hozia fvtanac a kisdēdtȝl fogvā mēd annaggi~~clan~~ (BécsiK 38)
 b. [hogy megadassék a tartozás] *mind* mentȝl kisseb fill'eri~~glen~~ (BodK 17v)

• Térben, útvonal végéig:

- (65) a. *az ev* kȝaltassok *mjnd* menyorzagiglan fel hallȝk vala (MargLeg 41v)
 b. *tahat az wtat mind be vontat biboral es barsonial mind* azenteghazi~~glen~~ (LobkowiczK 7)
 c. *Evncky ruhajȝa nemykoron mynd terdig* meg sarosvl vala (MargLeg 26v)

• Idő: Teljes intervallumot jelölő kifejezés:

- (66) *vjsselven mjnd az tellyes napot nagy aytatos sȝralmas jmadsgaban* (MargLeg 7r)

• Idő: intervallum kezdete:

- (67) *mjnden eztendeiben mynd attvl fogva. hog zent margit azzonnac jȝo okos-saga volt...* (MargLeg 6v)

• Idő: intervallum vége:

- (68) a. *ezenkepen al vala mjnd ebedȝg* (MargLeg 5v)
 b. *hanuazo zerdatvl mjnd husvetȝk ciliciomot visel vala* (MargLeg 21r)

A *mind* útvonalat, időintervallumot, skálát (és kollektív individuumot) jelölő értelmezései a mai magyarban többnyire kövületek, zárványok. Az olvasó ellenőrizheti, hogy az ómagyar példák mai magyarra átültetve tartalmazhatják az *egész-en*-t.

A melléknév → determináns átértelmeződés, valamint a határozószók átértelmeződése mellett az *egész* grammatikalizációjának újabb dimenziója a *mind* felváltása volt. A fenti példák mai magyar megfelelőiben az *egész*, *egészen* egyfajta maximalitást jelölő kifejezésként érthető.

6. Összefoglalás helyett; függő kérdések

Jelen cikkben megpróbáltuk bemutatni az *egész* és határozói grammatikalizációs útvonalait.

Az *egész* grammatikalizációját az 1 → 2 → 3 átmenet-sor jellemzi:

1. Kollektív determináns vagy főnévi csoport, amely anyagnevekhez, absztrakt vagy kollektív individuumot jelölő főnévi kifejezésekhez járul ('az egész

arany’, ’az egész város’, ’az egész tanács’, ’az egész család’). Az egész nyelvterületet jellemzi.

2. *Az egész* mint atomokon operáló determináns, illetve kvantoros főnévi csoport, atomi individuumokat jelölő főnevekkel is (’az egész csapatok’, ’az egész politikus’). Magyarország: esetleges (kivéve talán a Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régiót). Erdély: a XVII. századtól.

3. *Az egészen* (’mind’, ’mindnyájan’): Erdély, Moldova.

4. *Az egész* határozóinál az ’egészségesen’ jelentést felváltotta a ’teljesen’ értelmezés, ami események fölötti kvantifikációt vezetett be (eseményorientált olvasat), és amely közvetve individuumok fölötti kvantifikációt is jelentett (individuumorientált olvasat). Az egész nyelvterületet jellemzi.

5. *Az egész, egészen* felváltotta a *mind*-et a temporális, térbeli, vagy skáláris főnévi kifejezések társaként. Ezekben az esetekben időbeli, térbeli szakaszokon, illetve skálákon működő maximalitási operátornak tekinthető. Az egész nyelvterületen megtörtént.

A fenti összefoglalóból kitűnik, hogy: 1) A ma különlegesnek, egzotikusnak tűnő jelenségek lehetnek egy átfogó, az egész nyelvterületre jellemző folyamatrendszer termékei. 2) A jelentésváltozás több, eltérő nyomvonal mentén is történhetett. 3) A jelentésváltozási folyamatok sebessége (vagy mértéke) területileg különböző lehetett. *Az egész* determinánssá alakulása eddigi adataink szerint csak Erdélyben és a csángóknál jutott el a megszámlálható főneveket érintő, disztributív kvantifikációig, illetve a modális-essziviusi rag felvételéig.

Az egész megváltozott értelmezései számos szinkrón szemantikaelméleti kérdést is felvetnek. Az első kérdés az események és az individuumok fölötti kvantifikáció kapcsolata a határozók esemény- és individuumorientált olvasatainak esetében. Reményeink szerint ez a kérdés megválaszolható Champollion (2017) eseményszemantikájának, illetve a plurakcionalitás új elméleteinek segítségével (Beck 2012, Henderson 2011).

Újabb elméleti problémát jelent *az egész*-et tartalmazó főnévi kifejezések átértelmezésének, ezen átértelmezés paramétereinek a „beállítás”: Erdélyben miért jelölhet a *répa* főnév egy egész répamennyiséget? Máshol miért nem? Mi a tulajdonképpeni kapcsolat a kollektív individuumot jelölő kifejezések és azon kifejezések között, amelyek ezen individuumok atomjainak halmazát jelölik?

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom NYTI-beli kollégáimnak, elsősorban Marcel den Dikkennek, Kálmán Lászlónak, É.Kiss Katalinnak és Halm Tamásnak. É. Kiss Katalinnak és Halm Tamásnak külön köszönettel tartozom a példákért és adatokért, amelyeket megosztottak velem. Ugyancsak köszönettel tartozom a FULL (Finno-Ugric Languages and Linguistics) két bírálójának. Köszönet illeti a Nyelvelmélet és diakrónia konferencia hallgatóságát, valamint jelen kötet szerkesztőit és a tanulmány két névtelen bírálóját. Az itt bemutatott kutatómunka az OTKA (MGTSz2, 112057) és az NKFIH (Élvonal, 12991) anyagi támogatásával valósulhatott meg.

Források

- Bécsi kódex: *Bécsi Codex*. XV. sz. középső harmada. (Betűhű átirat és latin megfelelő), közzéteszi: Mészöly Gedeon. 1916. Budapest. (Új Nyelvelméltár, 1.)
- Bod-kódex: *Bod-kódex*. XVI. század első negyede. Bevezetés és jegyzetek: Pusztai István 1987. (1988). Budapest, ELTE BTK. Magyar Nyelvtudományi Társaság. (Régi magyar kódexek 2.)
- Csángó workshop. 2013. MTA NyTI. Hangfájlok és átiratok: <http://www.ny-tud.hu/oszt/elmnyelv/mgtsz/>
- Diószegi 2002: Diószegi Anna 2002. *Életem története. Emlékek a kolozsvári Hóstátról*. Kriterion. Kolozsvár. (adatbank.transindex.ro)
- EMSzT: Szabó T. Attila és mtsai, szerk.: *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. Az első négy kötet: 1975–1984. Kriterion. Bukarest. Az egész és leszármazottai: II. köt., 568–72. <http://mek.oszk.hu/08300/08370/>
- Heltai 1561: Heltai Gáspár 1561: *A IESVS CHRISTVS NAC WY TESTAMEN*toma. Kolozsvár. http://omagyarkorpusz.nytdud.hu/hu-bible_translations.html
- JókK: *Jókai-kódex*. XIV–XV. század. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva közzéteszi: P. Balázs János. 1981. Akadémiai. Budapest. (Codices Hungarici 8.)
- L. Juhász 2002: L. Juhász Ilona 2002. *Temetkezési szokások és a temetőkultúra változásai a 20. században*. Rudna I. Lokális és regionális monográfiák 2. Lilium Aureum Könyvkiadó. Dunaszerdahely – Komárom. <http://mek.oszk.hu/01800/01846/>
- Levelek: Hegedűs Attila – Papp Lajos (szerk.) 1991. *Középkori leveleink 1541-ig*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- LobkowiczK: *Lobkowicz-kódex*. 1514. Közzéteszi: Reményi Andrea. 1999. Argumentum, Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest. (Régi magyar kódexek 22.)
- MargLeg: *Szent Margit élete*. Közreadják: P. Balázs János és mtsai 1990. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest. (Régi magyar kódexek 10.)
- Mikes: Mikes Kelemen: *Törökországi levelek*. Mikes Kelemen *Összes művei*, I. köt.: *Törökországi levelek. Misszilis levelek*. Az I. kötet szerkesztője Hopp Lajos. 1966–1989. Akadémiai Kiadó. Budapest. <https://mek.oszk.hu/09000/09000>
- Müncheni kódex: *A Müncheni Kódex 1466-ból*. Kritikai szövegkiadás a latin megfelelővel együtt, szerk.: Nyíri Antal. 1971. Akadémiai Kiadó. Budapest. (Codices Hungarici, 7.)
- Pázmány: *Pázmány Péter művei*. Válogatás, szöveggondozás: Tarnóc Márton. 1983. Szépirodalmi. Budapest. Online változat: <http://mek.oszk.hu/06200/06223/>
- Piry-hártya: Katona Lajos, szerk. 1908. *Nyelvelméltár*. 15. köt. Budapest.
- Sarkadi 1961: Sarkadi Imre: *Elveszett paradicsom*. 1961. Online szöveg: <http://mek.oszk.hu/01400/01479/01479.htm#3> Az online kiadás alapjául szolgált kiadás: É.n. Interpopulár Kiadó. Szentendre.
- Szabó Pál 1962: *Ahogy lehet*. Kiadások: 1962. Szépirodalmi Kiadó. Budapest. 2001. Püski. Budapest.

Hivatkozások

- Beck, Sigrid 2012. Pluractional Comparisons. *Linguistics and Philosophy*. 35.1: 57–110.
- Bende-Farkas, Ágnes 2014. From A-quantification to D-quantification: Universal Quantifiers in the Sentence and in the Noun Phrase. In: Katalin É.Kiss (szerk.): *The Evolution of Functional Left Peripheries in Hungarian Syntax* (Oxford Studies in Diachronic and Historical Linguistics 11). Oxford University Press. Oxford. 83–121.
- Bende-Farkas, Ágnes 2019. ‘The Whole of Us Were There’. A Little-known Grammaticalisation Process in Hungarian. *Finno-Ugric Languages and Linguistics* 8.2: 27–75.
- Benkő Loránd (főszerk.) 1967. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. I. köt. Akadémiai Kiadó. Budapest. (TESz)
- Champollion, Lucas 2017. *Parts of a Whole. Distributivity as a Bridge Between Aspect and Measurement* (Oxford Studies in Theoretical Linguistics 66). Oxford University Press. Oxford.
- Chierchia, Gennaro 1998. Reference to Kinds across Languages. *Natural Language Semantics* 6.4: 339–405.
- Csirmaz, Anikó–Szabolcsi, Anna 2012. Quantification in Hungarian. In: Edward Louis Keenan–Dennis Paperno (szerk.): *Handbook of Quantifiers in Natural Language* (Studies in Linguistics and Philosophy 90). Springer. Berlin/Heidelberg. 399–465.
- Haspelmath, Martin 1995. Diachronic Sources of *All* and *Every*. In: Bach E. és mtsai (szerk.): *Quantification in Natural Languages*. Springer. Berlin/Heidelberg. 363–82.
- Henderson, Robert 2011. Pluractional Distributivity and Dependence. In: Neil Ashton–Anca Chereches–David Lutz (szerk.): *Proceedings of Semantics and Linguistic Theory* 21. GLSA. Cornell U. Ithaca. 218–35.
- Schvarcz, Brigitta 2019. *MOE: Evidence for Nominal Uses of Numerals*. Konferenciaelőadás: ICSH 14, Potsdam.
- Tovena, Lucia 2003. Determiners and Weakly Discretised Domains. In: Josep Quer–Jan Schrotten–Mauro Scorretti–Petra Sleeman–Els Verheugd–Daatze-laar (szerk.): *Romance Languages and Linguistic Theory 2001*. John Benjamins. Amsterdam. 331–46.

Bende-Farkas Ágnes

Nyelvtudományi Intézet

agnesbf@gmail.com